CLUSTERS AS A FACTOR FOR THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF SERBIAN ENCLAVES IN KOSOVO

Goran Maksimović
University of Prishtina, Faculty of Agriculture, goran.maksimovic@pr.ac.rs
Božidar Milošević
University of Prishtina, Faculty of Agriculture, bozidar.milosevic@pr.ac.rs
Radomir Jovanović
University of Prishtina, Faculty of Agriculture, radomir.jovanovic@pr.ac.rs

Abstract: Agricultural holdings in Serbian enclaves in Kosovo represent a paradise for the survival, development and return of the displaced Serbian people. The method of observation and the method of analysis have examined the operation of agricultural holdings and clusters of vertical clusters - through a chain of agricultural holdings and institutions, as well as horizontals - through related entities using the same channels, as well as all state and regional bodies that can influence creation, functioning, growth and development of the cluster. By the method of synthesis, the authors give a solution that agricultural holdings will survive in the Albanian environment and should be joined in the form of clusters and doping warehouse development and to be the driver of the overall economic prosperity of the Serbian population in Kosovo. Problems of agricultural holdings in rural areas in Kosovo and Metohia are numerous, so it is necessary to enter into organized, economic and institutional measures in order to achieve strategic goals. In order to improve competitiveness on the market, agricultural holdings propose strategic linking to clusters, so joint holdings try to compensate for what they lack; human resources, working resources, finances (access to favorable credit sources), securing expansion of business links, tracking development trends, exchange of information on strategies, openness to new ideas, participation in the time and possibility of realization of joint investments, joint supply, new knowledge (organization of seminars), training and conferences, joint marketing, visitshops), technologies. Associated in clusters of households reduce operating costs through unified procurement, joint market presence, joint participation in marketing, branding and transport costs to the end customer. State of Serbia (adoption of adequate legal regulations, tax incentives, incentives) of the local government in the enclaves (a number of programs for awarding grants or programs in the form of co-financing for newly founded clusters, intended for purchase of fixed assets, work of the cluster office, certification and introduction of a system for quality management) and the Faculty of Agriculture in Leskovo as a scientific and professional institution have an important positive, stimulating, and constructive role in the establishment of clusters, by providing expert advice. The development of the cluster achieves the wider economic, social and general social interests of the Serbian community from increasing employment in rural areas, stimulation of young people to stay in Kosovo, upgrading agricultural production and preserving the environment as well as other aspects in rural areas.
Keywords: agricultural production, local economic development.

KLASTERI KAO FAKTOR EKONOMSKOG RAZVOJA SRPSKIH ENKLAVA NA KOSOVU

Goran Maksimović
Univerzitet u Prištini, Poljoprivredni fakultet**,** goran.maksimovic@pr.ac.rs
Božidar Milošević
Univerzitet u Prištini, Poljoprivredni fakultet, bozidar.milosevic@pr.ac.rs
Radomir Jovanović
Univerzitet u Prištini, Poljoprivredni fakultet, radomir.jovanovic@pr.ac.rs

Sažetak: Poljoprivredna gazdinstva u srpskim enklavama na Kosovu predstavljaju okusnicu opstanka, razvoja i povratka raseljenog srpskog življa. Metodom posmatranja, i metodom analize proučeno je poslovanje poljoprivrednih gazdinstava, i sastavnih delova klastera po vertikali – kroz lanac poljoprivrednih gazdinstava i institucija, kao i po horizontali – kroz povezane subjekte koji koriste iste kanale, kao i sva državna i regionalna tela koja mogu uticati na stvaranje, funkcionisanje, rast i razvoj klastera. Metodom sinteze autori daju rešenje da bi poljoprivredna gazdinstva opstala u Albanskom okruženju treba da se udruže u vidu klastera i doprinesu skladnijem razvoju enklava i da budu pokretač ukupnog ekonomskog prosperiteta srpskog stanovništva na Kosovu. Problemi poljoprivrednih gazdinstava u ruralnim područjima na Kosovu i Metohiji su mnogobrojni, pa je neophodno preduzeti niz organizacionih, ekonomskih i institucionalnih mera kako bi se ostvarili strateški

ciljevi. Poljoprivrednim gazdinstvima u cilju unapređenja konkurentnosti na tržištu, kao rešenje autori rada predlažu strateško povezivanje u klastere, tako udružena gazdinstva pokušavaju da nadoknade ono što im nedostaje; kadrovi, sredstva za rad, finansije (pristup povoljnim kreditnim izvorima), obezbeđuju proširivanje poslovnih veza, praćenje razvojnih trendova, razmenu informacija o strategijama, otvorenost za nove ideje, uštedu vremena i mogućnost realizacije zajedničkih investicija, zajedničkoj nabavci repromaterijala, nova znanja (organizacije seminara, obuka i konferencija, zajednički marketing, posete sajmovima),tehnologije.
Udruženja u klastere gazdinstva smanjuju troškove poslovanja preko objedinjenih nabavki, zajedničkog nastupa na tržištu, zajedničkog učešća u troškovima marketinga, brendiranja i transporta do krajnjeg kupca. Država Srbija (donošenje adekvatnih zakonskih propisa, poreskih olakšica, podsticajnih sredstava) lokalne uprave u enklavama (veći broj programa za dodelu bespovratnih sredstava ili programa u formi sufinansiranja za novoosnovane klastere, namenjene: nabavci osnovnih sredstava, radu kancelarije klastera, sertifikaciji i uvođenju sistema za upravljanje kvalitetom) i Poljoprivredni fakultet u Lešku kao naučna i stručna institucija imaju bitnu pozitivnu, podsticajnu, i konstruktivnu ulogu pri osnivanju klastera, davanjem stručnih saveta.
Razvojem klastera ostvaruju se širi ekonomski, socijalni i opšti društveni interesi srpske zajednice od povećanja zapošljavanja u seoskim sredinama, stimulacija mladih ljudi za ostanak na Kosovu, do unapređenja poljoprivredne proizvodnje i očuvanja životne sredine kao i drugih aspekata u ruralnim sredinama.
Ključne reči: poljoprivredna proizvodnja, lokalni ekonomski razvoj.

UVOD

Srpske enklave (po okruzima: Kosovski, Kosovsko-Mitrovački, Kosovsko Pomoravski, Pećki, Prizrenski) na Kosovu i Metohiji su mesta naseljena Srbima, čije stanovništvo nije potpuno etnički očišćeno 1999. i 2004. godine. Stanovništvo enklava živi u manjoj ili većoj meri izolovano od okolnog Albanskog stanovništva u veoma teškim uslovima. Problemi srpskog stanovništva u enklavama su: bezbednost, sloboda kretanja, pristup javnim službama, nezaposlenost, korišćenje lične imovine, mala prosečna površina poseda, nedostatak mehanizacije za obavljanje poljoprivredne delatnosti, plasman i prodaja viška poljoprivrednih proizvoda, nepostojanje stručnih poljoprivrednih službi. Za prevazilaženje ovih problema neophodno je preduzeti niz organizacionih, ekonomskih i institucionalnih mera kako bi se ostvarili strateški ciljevi.

U uslovima poslovanja poljoprivredna gazdinstva u Srpskim enklavama na Kosovu moraju da pronalaze nova rešenja kako bi se održala, opstala i povećala svoju konkurentnost. Poljoprivrednim gazdinstvima u cilju unapređenja konkurentnosti na tržištu, kao rešenje autori rada predlažu strateško povezivanje u klastere, tako udružena gazdinstva pokušavaju da nadoknade ono što im nedostaje; kadrovi, sredstva za rad, finansije (pristup povoljnim kreditnim izvorima), obezbeđuju proširivanje poslovnih veza, praćenje razvojnih trendova, razmenu informacija o strategijama, otvorenost za nove ideje, uštedu vremena i mogućnost realizacije zajedničkih investicija, zajedničkoj nabavci repromaterjala, nova znanja (organizacije seminara, obuka i konferencija, zajednički marketing, posete sajmovima), tehnologije. Udružena u klastere gazdinstva smanjuju troškove poslovanja preko objedinjenih nabavki, zajedničkog nastupa na tržištu, zajedničkog učešća u troškovima marketinga, brendiranja i transporta do krajnjeg kupca. Država Srbija, lokalne uprave u enklavama (veći broj programa za dodelu bespovratnih sredstava ili programa u formi sufinansiranja za novoosnovane klastere, namenjene; nabavci osnovnih sredstava, radu kancelarije klastera, sertifikaciji i uvođenju sistema za upravljanje kvalitetom) i Poljoprivredni fakultet u Lešku kao naučna i stručna institucija imaju bitnu pozitivnu, podsticajnu, i konstruktivnu ulogu pri osnivanju klastera, davanjem stručnih saveta, donošenjem adekvatnih zakonskih propisa, poreskih olakšica, podsticajnih sredstava, odobravanjem povoljnih subvencija za članove klastera iz budžeta lokalnih uprava.

MATERIJAL I METOD RADA

U radu je metodom posmatranja sagledano trenutno stanje poljoprivredne proizvodnje u Srpskim enklavama na Kosovu, metodom analize proučeno je poslovanje poljoprivrednih gazdinstva, i sastavnih delovova klastera po vertikali – kroz lanac poljoprivrednih gazdinstva i institucija, kao i po horizontali – kroz povezane subjekte koji koriste iste kanale, kao i sva državna i regionalna tela koja mogu uticati na stvaranje, funkcionisanje, rast i razvoj klastra. Metodom sinteze date su pretpostavke i mogućnosti za uspešniji rad i funkcionisanje poljoprivrednih subjekata u srpskim enklavama na Kosovu i Metohiji. Izvori podataka korišćeni za ostvarivanje postavljenih ciljeva su publikovani materjali centra za konkurentnost i razvoj klastera, kancelarije za Kosovo i Metohiju Republike Srbije.

RAZVOJ STRATEGIJE KLASTERA

Donošenje i sprovođenje strategije razvoja klastera je neophodno zbog pripreme privrednih subjekata u slabo razvijenim regionima za tržišnu utakmicu na globalnom tržištu, a posebno kada nestanu carinske i druge zaštitne mere. Strategijom razvoja klastera daje se jasan i argumentovan pristup razvoju slabije razvijenih regiona koji uvažavaju sve regionalne specifičnosti i razvojne potencijale, a istovremeno uvažava međunarodno priznate

standarde u ovoj oblasti. Dakle strategija razvoja klastera mora biti usklađena sa ciljevima razvojnih strategija kojima se uređuju pojedine oblasti. Strategija razvoja klastera svoje uporište nalazi u poštovanju ključnih principa na kojima se danas zasniva svaka uspešna politika regionalnog razvoja[120]. Klasteri su savremeni vid udruživanja i umrežavanja preduzeća iz svih segmenata ekonomskog lanca. Na nivou privrede klaster predstavlja vertikalno i horizontalno povezivanje poslovnih subjekata. Da bi uspešno funkcionisali u njima je sve precizno definisano, od toga šta će se proizvoditi, u kojoj količini i po kom kvalitetu, preko definisanja koji ciljni kupci i ciljna tržišta, a sve u svrhu lakšeg ostvarivanja, s jedne strane, ciljeva članica klastera, a sa druge strane zahteva i potreba ciljnih grupa. Kooperacija podrazumeva saradnju u kojoj učesnici zadržavaju samostalnost, što znači da oni nisu samo partneri nego i konkurenti. Za uspešnu saradnju, tj. kooperaciju neophodni preduslovi su poverenje, fleksibilnost, istovremena konkurencija i saradnja, pronalaženje svog interesa, kao i mnogi drugi. Pri proučavanju klastera treba se analizirati i njegova horizontalna i vertikalna struktura, sastavni delovi po vertikali – kroz lanac firmi i institucija, kao i po horizontali – kroz povezane subjekte koji koriste iste kanale, ili koji proizvode komplementarne proizvode ili usluge, koji koriste slične specijalizovane proizvodne faktore ili tehnologije. S druge strane, treba u analizi uzeti u obzir državna i sva regionalana tela koja mogu uticati na stvaranje, funkcionisanje, rast i razvoj klastera. S obzirom da su klasteri relativno novi model udruživanja, privrednici na našim prostorima još uvek nisu u potpunosti upoznati i nije im blizak klaster, kao vid udruživanja, već su im bliske zadruge, kombinati, udruženja poljoprivrednika i komore. Sami klasteri, kao oblik udruživanja i organizacije, mogu biti registrovani kao bilo koji od navedenih organizacija[121]. Klaster može postojati i može funkcionisati bez formalno-pravne normiranosti, ali se najčešće institucionalizira. Može se preporučiti model formiranja klastera „od dna prema vrhu". Ovim modelom omogućava se efikasno prilagođavanje institucionalnih mera stvarnim potrebama klastera i to u različitim fazama razvoja.

Klasteri se intenzivnije razvijaju tamo gde je mali biznis dostigao viši nivo razvijenosti, kao i u zemljama sa tradicijom i iskustvom u razviju biznis inkubatora, sa razvijenim relevantnim institucijama i tamo gde postoji visokokvalifikovana, obučena, obrazovana i tehnološki školovana radna snaga. Osnov klasterizacije predstavljaju njegovi preduzetnici, menadžeri i inovatori koji rade u srodnim, međusobno povezanim preduzećima[122]. Takav klaster ima svoj menadžment na čelu sa klaster menadžerom. Zadaci klaster menadžmenta trebalo bi biti: promocija koncepta klastera, razvoj socijalnih odnosa između članica klastera, promocija zajedničkih projekata, unapređenje saradnje sa postojećim institucijama, unapređenje i obrazovanja i razvoja kadrova. Klaster menadžer upravlja klasterom na način koji je prihvatljiv svim članovima klastera. On vodi brigu o pojedinačnim, ali i o zajedničkim interesima članova klastera. Klaster menadžer nije u funkciji direktora. Od njega se očekuje neutralnost i nezavisnost u upravljanju klasterom.

Upravo iz navedenog razloga klaster menadžer ne bi trebao biti iz kruga ni jednog od subjekata koji ulaze u klaster. Preporučljivo je da klaster menadžer bude iz privatnog sektora, da je upoznat sa tehnologijoma, uslugama i uslovima tržišta i da poseduje sve menadžerske veštine. Od klaster menadžera se očekuje da poveže različite usluge klastera u integralni sistem usluga klastera. Budući da klasteri mogu uključivati velik broj različitih subjekata, od ključne je važnosti i razvoj uspešnog sistema informisanja i povezivanja partnera u klasteru s klijentima klastera koji bi se trebao temeljiti na inovativnim IT rešenjima. Inovativni sistemi informisanja takođe mogu da doprinesu i olakšaju razvoj novih proizvoda i procesa unutar klastera, pristup novim tržištima i da omoguće bolju efikasnost klaster menadžmenta[123]. Formiranjem klastera, kao najšire funkcionalno – tržišne i prostorne celine, postiglo bi se organizaciono pojednostavljivanje regionalnih opšte poznatih geografskih pojmova, diferencirano pozicioniranje klastera na tržištu, efikasnije delovanje na atraktivnost, marketing, produktivnost i upravljanje destinacijama[124]. Strategijom predviđen raspored karakterističnih klastera u Republici Srbiji, nije zasnovan na administrativno – upravnim granicama koje aktuelno postoje unutar zemlje, već pre svega, na racionalnim uporištima u različitim oblicima ekonomije iskustva, koji se u pojedinim delovima zemlje mogu razviti. Institucionalna infrastruktura za postojanje ovih

[120] Arković i sar. *Klasteri ključ konkurentnosti malih i srednjih preduzeća.*Međunarodna naučna konferencija MENADŽMENT 2012. Mladenovac, Srbija, str.31-36. (2012).

[121] Pejanović. Ogledi iz agrarne i ruralne ekonomije. *Klasteri u ruralnom i lokalnom ekonomskom razvoju.*
(str. 363-376). Poljoprivredni fakultet Novi Sad, Srbija. (2013).

[122] Mićić. Klasteri-faktor unapređenja konkurentnosti industrije Srbije. *Ekonomski horizonti,* 12(2), 57-74. (2010).

[123] Urošević. Koncept klaster-rešenje za opstanak malih i srednjih preduzeća u sektoru tekstila. *Zbornik radova Tehnološkog fakulteta u Leskovcu* (2011).

[124] Maksimović i sar. *Clasters as a factor of Serbian enclaves subsistence in Kosovo. Agro-knowledge Journal, Banja Luka.*(2015)

klastera se postepeno formira, kako kroz već postojeće turističke organizacije Vojvodine i Beograda, tako i kroz Regionalnu turističku organizaciju Zapadna Srbija i kroz nastajuću Regionalnu turističku organizaciju Istočna Srbija. Dalji razvoj ovih klastera treba da bude usklađen sa daljim napretkom u procesu regionalizacije Srbije. Diferencirano pozicioniranje pojedinih klastera sadrži sledeće ključne elemente, koji:
- Ističu opštepoznat geografski pojam za čije bi se vezivanje Republika Srbija relativno brzo i uz male troškove mogla turistički identifikovati kod inostranih turista;
- Ukazuju na proizvode koji se najpre mogu plasirati na međunarodno tržište;
- Preporučuju jasnu vezu sa Evropom;
- Preporučuju vezu sa kulturnim, duhovnim i emotivnim vrednostima podneblja i ljudi koji stvaraju turističku ponudu u najširem smislu reči[125].

UDRUŽIVANJE POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA U SRPSKIM ENKLAVAMA NA KOSOVU

Na prostoru Kosova i Metohije u srpskim enklavama registrovano je 6100 porodičnih gazdinstava, 6 preduzeća, 2 zemljoradničke zadruge, 2 pravna lica i 1 naučnoistraživačka institucija. Poljoprivreda je oduvek bila osnovna delatnost žitelja srpskih enklava na Kosovu i Metohiji, među poljoprivrednim granama dominira ratarstvo, stočarstvo, i ako postoje dobri uslovi za voćarstvo i vinogradarstvo. Samostalna poljoprivredna gazdinstva nisu u mogućnosti da samostalno zadovolje zahteve tržišta, sve teže se bore i nose sa konkurencijom velikih uvoznih kompanija danas jedino omogućava povezivanje, grupisanje i udruživanje u veće organizacione forme – klastere.

U osnivanju klastera nosilac projekta bi trebalo da budu poljoprivredna gazdinstva iz svih enklava, partneri na projektu formiranja klastera bi trebalo da budu zajednica srpskih opština, Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije, Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici, Poljoprivredni fakultet Lešak, Srednja poljoprivredna škola Lešak, saradnici na projektu formiranja klastera bi trebalo da budu, Savetodavna služba u Kosovskoj Mitrovici, Poljoprivredne zadruge u enklavama. Udružena u klastere gazdinstva ostvaruju ciljeve u oblasti razvoja i unapređenja svoje poljoprivredne proizvodnje, zalaganje za povećanje investicione aktivnosti u okviru poljoprivrede, konstantne podrške članovima udruženja, unapređenje sistema za zaštitu radnika[126].

S jedne strane gazdinstva zadržavaju svoju samostalnost, individualnost, svoju proizvodnju, a s druge strane, deluju i unutar klastera, i ostvaruju zajedničke interese, postajući produktivnija, inovativnija i konkurentnija. Ciljevi udruživanja po klaster konceptu su:
- uspostavljanje boljih veza, umrežavanje i poslovna saradnja.
- ostvarivanje veće konkurentnosti i boljeg plasmana proizvoda.
- bolje korišćenje prirodnih resursa.
- obuka, obrazovanje i usavršavanje.
- olakšan proces uvođenja inovacija i novih tehnologija u poslovanju i proizvodnji.
- povećanje uslova i mogućnosti za inovacije, a na taj način posredno povećanje produktivnosti.
- povećanje produktivnosti svakog pojedinačnog gazdinstva koje je sastavni deo klastera.
- saradnja sa naučno-istraživačkim institucijama.
- Povezivanje sa programima i fondovima EU.
- zajednički marketinški nastup.
- zajedničko skladištenje gotovih proizvoda.
- zajednički nastup na tržištu.
- borba protiv nelojalne konkurencije.
- unapređivanje zaštite životne sredine i uvođenje sistema kontrole.

Klasteri u srpskim enklavama na Kosovu imaju i druge ciljeve u smislu regionalnog razvoja i regionalne politike, utiču na održiv razvoj srpskih lokalnih zajednica ulažu u razvoj ljudskih resursa u obrazovanje stanovništva smanjenje migracija sa Kosova u centralnu Srbiju čime doprinose razvoju ruralnih oblasti. Država Srbija preko svojih organa ima veoma bitnu ulogu u formiranju klastera na Kosovu, bez njene podrške u vidu podsticajnih sredstava, poreskih olakšica, budućnost klastera je nesigurna. Lokalne uprave treba da stvore institucionalne okvire koji će omogućiti nesmetano udruživanje preduzetnika, ali pitanje organizovanja preduzetnika je ipak njihova dobra volja. Uloga lokalnih samouprava ili regionalnih agencija može biti od ključnog značaja u razvoju klastera, jer one imaju prepoznatljivost i potreban kapacitet da mobilišu aktere iz javnog i privatnog sektora, uključujući i organizacije za podršku poslovanju, bankarski sektor, stručne institucije i sl. Takođe, treba omogućiti i privatnom sektoru da se sam okupi oko zajedničkih interesa i time

[125] Cvijanović. Turističko tržište u Dunavskom regionu. Monografija. Institut za ekonomiku poljoprivrede. Beograd. (2014). Cvijanović i sar. Mehanizmi i specifičnosti funkcionisanja ponude i tražnje na turističkom tržištu. Monografija. Razvojna Akademija poljoprivrede Srbije. Beograd. (2018).

[126] Maksimoivić i sar. *Clasters as a factor of Serbian enclaves subsistence in Kosovo. Agro-knowledge Journal, Banja Luka.* (2015)

unapredi poslovanje i konkurentnost, uz podršku nadležnih državnih institucija[127]. Preduzetnici moraju svakodnevo da pronalaze nova rešenja kako bi održali i povećali svoju konkurentnost, a time i svoje mogućnosti za uspeh u poslovanju. Geografski posmatrano najveći potencijal za razvoj klastera u enklavama na Kosovu ima Kosovska Mitrovica obzirom da je univerzitetski centar, sa najvećim brojem stručne radne snage, slobodnu carinsku zonu, i dobru infrastrukturu što se može iskoristiti za osnivanje i razvoj klastera. Sposobnost klastera da efikasno razvija neophodne inovacije, povećava produktivnost ogleda se u dobroj saradnji sa univerzitetom, poljoprivrednim fakultetom i drugim naučnim i istraživačkim institucijama sa severa Kosova. Iz tog razloga neophodno je organizovati stručne programe obuke članova klastera, i da se usklade programi i planovi rada u poljoprivrednim školama sa specifičnim zahtevima i potrebama klastera.

Klasteri su primenljivi u svim oblastima poslovanja i u svim delatnostima. Javljaju se i u razvijenim zemljama i u zemljama u razvoju, i u velikim i u malim privredama, i u ruralnim i u urbanim oblastima, na raznim geografskim područjima i nivoima, uključujući i manja i veća preduzeća, čak i samo male lokalne firme[128].

Dobro organizovan i pravilno vođen klaster, sa efikasnim menadžmentom, iskoristiće konkurentske prednosti, osiguraće mu mesto na tržištu i omogućiće njegov rast i razvoj. Danas je udruživanje prema konceptu klaster postalo vodeće i vodi povećanju kako produktivnosti, inovativnosti, konkurentnosti, a samim tim i do razvoja privrede neke zemlje u celini. Klasteri su svetla budućnost svake nacionalne, regionalne, državne pa čak i međunarodne ekonomije.

Mala i srednja preduzeća, lideri u agrobiznisu, državne i institucije – svi imaju svoj udeo i ulogu koju treba da odigraju u novoj ekonomiji konkurentnosti. Klasteri otkrivaju međuzavisnosti svih ovih karika u lancu u stvaranju uslova za produktivno i konkurentno poslovanje. Ovo zahteva nov način razmišljanja i spremnost da se krene novim putem u vođenju posla i ekonomije.

Sumirajući sve izneto, može se reći da klasteri predstavljaju skup velikog broja članova, koje između ostalog odlikuje jaka singerijska veza i međuzavisnost, zajednička tehnologija, znanje, menadžent i marketinške aktivnosti. Osim što direktno doprinose razvoju malih i srednjih preduzeća, klasterima se ostvaruju konkurentske prednosti, prvenstveno na lokalnom, regionalnom i ruralnom nivou[129].

ZAKLJUČAK

Unapređenjem i razvojem klastera i njihovih delatnosti ostvaruju se ciljevi članova klastera, poljoprivrednih proizvođača, dobavljača, i drugih preduzetnika i institucija iz enklava, koji ujedinjuju resurse i time stvaraju i povećavaju konkurentne sposobnosti na tržištu. Udruženi u klastere pokušavaju da nadoknade ono što im nedostaje, a to su kadrovi, finansije (pristup povoljnim kreditnim izvorima), obezbeđuju proširivanje poslovnih veza, praćenje razvojnih trendova, razmenu informacija o strategijama, otvorenost za nove ideje, uštedu vremena i mogućnost realizacije zajedničkih investicija, zajedničkoj nabavci repromaterjala, nova znanja (organizacije seminara, obuka i konferencija, zajednički marketing, posete sajmovima), tehnologije. Ostvaruju se i širi ekonomski, socijalni i opšti društveni interesi srpske zajednice od povećanja zapošljavanja u seoskim sredinama, stimulacija mladih ljudi za ostanak na Kosovu i Metohiji, do povećanja produktivnosti i unapređenja poljoprivredne proizvodnje i očuvanja životne sredine kao i drugih aspekata u ruralnim sredinama.

LITERATURA

[1] Arković, K., Premović,J. (2012 April). *Klasteri ključ konkurentnosti malih i srednjih preduzeća.* Međunarodna naučna konferencija MENADŽMENT 2012. Mladenovac, Srbija, str.31-36.

[2] Centar za konkurentnost i razvoj klastera. (2008). *Strategija razvoja klastera.* Novi Sad, Srbija.

[3] Cvijanović,D. (2014). Turističko tržište u Dunavskom regionu. Monografija. Institut za ekonomiku poljoprivrede. Beograd. ISBN 978-86-6269-030-2. COBISS.SR-ID 204311052

[4] Cvijanović,D., Vujović,S., Maksimović,G. (2018). Mehanizmi i specifičnosti funkcionisanja ponude i tražnje na turističkom tržištu. Monografija. Razvojna Akademija poljoprivrede Srbije. Beograd. ISBN 978-86-900755-0-8. COBISS.SR-ID 271287820.

[5] Kancelarija za Kosovo i Metohiju, Republika Srbija. (2013). *Pregled stanja poljoprivrede na Kosovu i Metohiji.* Kosovska Mitrovica, Srbija.

[6] Maksimovic,G., Milošević,B., Milenković,M., Đorđević,Lj.(2015). *Clasters as a factor of Serbian enclaves subsistence in Kosovo. Agro-knowledge Journal, Banja Luka.*

[127] Vukotić i sar. Mala i srednja preduzeća-ključ uspeha u klasterskom povezivanju. Monografija. Institut za ekonomiku poljoprivrede.Beograd. (2014)

[128] Maksimović i sar. *Clasters as a factor of Serbian enclaves subsistence in Kosovo. Agro-knowledge Journal, Banja Luka.* (2015).

[129] Pejanović. Ogledi iz agrarne i ruralne ekonomije. *Klasteri u ruralnom i lokalnom ekonomskom razvoju.* (str. 363-376). Poljoprivredni fakultet Novi Sad, Srbija (2013)

ISSN 1512-6412 UDK631.115.8:334.75. Vol.16, no 2, page 263-272.

[7] Mićić,V. (2010). Klasteri-faktor unapređenja konkurentnosti industrije Srbije. *Ekonomski horizonti,* 12 (2), 57-74.

[8] Pejanović, R. (2013). Ogledi iz agrarne i ruralne ekonomije. *Klasteri u ruralnom i lokalnom ekonomskom razvoju.* (str. 363-376). Poljoprivredni fakultet Novi Sad, Srbija. ISBN 978-86-7520-259-2 COBISS.SR-ID 276730119.

[9] Urošević, S. (2011). Koncept klaster-rešenje za opstanak malih i srednjih preduzeća u sektoru tekstila. *Zbornik radova Tehnološkog fakulteta u Leskovcu.* 20 (2011), 252-260, ISSN 0352-6542.

[10] Vukotić,S., Cvijanović,D., Aničić,J. (2014). Mala i srednja preduzeća-ključ uspeha u klasterskom povezivanju. Monografija. Institut za ekonomiku poljoprivrede.Beograd. ISBN 978-86-6269-033-3. COBISS.SR-ID 205751052.